

alguses. Arvestades asjaolu, et autorid on oma peatükid kirjutanud muude tegemiste kõrvalt ning täiendava uurimistöö tegemist ei olegi eeldatud, on tulemus täiesti korralik. Tõsiseks puuduseks loen vaid seda, et iva leidmine raamatust ei ole väga lihtne, autorid on olnud suure üldistusjõuga kokkuvõtete osas kohati üsna kitsid. Sellegipoolest saavad *Eesti ajalugu VI*-le kui kaasaegseimale akadeemilisele ülevaatele meie 20. sajandi ajaloost tugineda nii asjatundjad kui ka asjaarmastajad. Tegelikult tuleks kiiresti teha ka lihtsustatud versioon inglise keeles, kasvõi niisugune, mis võtab kokku nii IV ja VI kui ka peatselt ilmuva V köite. Et meist Euroopa ühise ajaloo koostamisel – ja kui sakslased midagi ette võtavad, siis küllap juba koostatakse – lihtsalt läbi ei vaadataks. Vene- ja saksakeelne väljaanne oleks vist küll juba liigne luksus.

TOOMAS HIIO

John Lukacs, *Juuni 1941: Hitler ja Stalin*, tõlk. Kullo Vende (Tallinn: Varrak, 2007), 147 lk. ISBN 9789985313589.

Konstantin Plešakov, *Stalini sõgedus: kümme esimest traagilist päeva Teise maailmasõja idarindel*, tõlk. Marek Laane (Tallinn: Tänapäev, 2007), 333 lk. ISBN 9789985624272.

“... aga meie oleme kõik perse keeranud”. Sellised ebatsensuursed sõnad kuuluvad väidetavalt Stalinile, kes olevat need lausunud Saksa-Vene sõja seitsmendal päeval, teadvustades enesele esmakordselt olukorda, millesse Nõukogude impeerium oli jõudnud.

20. sajandi suurima kataklüsmi – Teise maailmasõja – ammendavat bibliograafiat on tänapäeval juba pea võimatu koostada. Briti sõjaajaloolase John Keegani hinnangul üllitati sel teemal ainuüksi vene keeles ja juba 1980. aastaks 15 000 teost. Aga muidugi pole taolise kirjanduse väljaandmine katkenud ka hiljem ning loomulikult on tuhandeid maailmasõjast kõnelevaid raamatuid ilmunud teisteski sõjas osalenud riikides.

Hoopis nukram olukord valitseb Teisest maailmasõjast kõnelevate ees- teikeelsete trükiste osas. Probleem pole mitte niivõrd nende kehvas sisus (ehkki enamik okupatsiooniaastail avaldatust ei kannata kriitikat), vaid

pigem asjaolus, et lõviosa eestikeelsest kirjandusest on pühendatud meie oma, kodustele, sündmustele. Osalt on see küll loomulik ja vajalikki, kuid ometi tuleb tunnistada, et eestikeelse kirjanduse põhjal on raske saada korralikku ülevaadet sündmustest, mis toimusid maailmasõja ajal väljaspool Eestit. Tõsi, viimastel aastatel on siiski üht-teist tõlgitud, meenutagem kasvõi John Keegani või Antony Beevori raamatuid,¹ kuid ikka üsna juhuslikult ja kindlasti ebapiisavalt.

Seetõttu saab iga uue tõlketeeose ilmumise üle üksnes rõõmustada ning 2007. aasta algus ongi selles osas olnud eriti meeldiv, sest pea üheaegselt jõudsid lugejateni kaks raamatut: John Lukacsi *Juuni 1941* ning Konstantin Plešakovi *Stalini sõgedus*. Kuna mõlemad raamatud on pühendatud Saksa-Vene sõja (meist ida pool endiselt: Suure Isamaasõja) puhkemisele, siis tekib nagu iseenesest soov neid omavahel võrrelda.

Autorite elukäik ja teaduslik pagas on üpris erinevad, et mitte öelda vastandlikud. Ameerika vanema põlvkonna tunnustatud ajaloolane John Lukacs on sündinud 1924. aastal Budapestis ja omab Teise maailmasõjaga vägagi isiklikku suhet: olles ema poolt juudi päritolu, pidi ta sõja-aastail läbima sundteenistuse juutide rakendamiseks loodud tööpataljonides. Erinevalt paljudest saatusekaaslastest suutis ta aga vältida tuhandete Ungari juutide traagikat ja jäi ellu. 1946. aastal USA-sse emigreerunud Lukacs asus tööle Chestnut Hill College'is (Philadelphia), tõustes seal ajaloo-professoriks. Oma esimese raamatu – *The Great Powers and Eastern Europe* – avaldas Lukacs 1953. aastal, nüüdseks läheneb tema teoste koguarv 30-le. Nende hulgas on terve rida Teise maailmasõja ajaloolate pühendatud trükiseid. Käesoleva teose avaldas Yale University Press (seal on üllitatud enamik Lukacsi viimaste aastate loomingust) 2006. aastal. Seega on kirjastuse Varrak lühikeses saatesõnas autori kohta öeldu – “üks lugupeetumaid ameerika ajaloolasi” – igati kohane. Raamatu ja autori kiitmise on kirjastus jätnud tõeliste autoriteetide hooleks: Henry Kissingeri sõnul on tegemist “kõitva ning meisterlikul uurimistööl põhineva raamatuga”; Eestiski tuntud briti ajaloolane Simon S. Montefiore leiab aga, et Lukacsi elulähedus, taibukus ja suurepärase detailide nägemise oskus “on teinud temast ühe meie kõige kogenuma, loetavama ja arukama Teise maailmasõja perioodi ajaloo tundja”. Pärast sellist ülistust õhkab lugeja vaimustusest ja avab käte värinal raamatu...

¹ John Keegan, *Teine maailmasõda*, tõlk. Tõnis Värnik (Varrak, 2004), 606 lk; Antony Beevor, *Stalingrad*, tõlk. Avo Reinvald (Olion, 2002), 524 lk; *Berliin 1945*, tõlk. Vello Lään (Olion, 2003), 406 lk.

Teise teose autori kohta on kirjastus Tänapäev sedastanud napoliselt: “Konstantin Plešakov on noorema põlvkonna vene ajaloolane, kelle raamatuid on tõlgitud paljudesse keeltesse.” Mingeid ülistuskõnesid arvamusiidritelt ei järgne. Plešakovil, kes kuulub pigem küll kesk-aaliste põlvkonda (s 1959), puudub igasugune vahetu kogemus ja isiklik suhe Teise maailmasõja sündmustega. Tema teaduslikust tegevusest on märkimisväärne kümme aastat kestnud uurimistöö Venemaa Teaduste Akadeemia USA ja Kanada uurimise instituudi geopoliitika osakonnas ning sellele järgnenud õppetöö rahvusvaheliste suhete külalisprofessorina Mount Holyoke College’is (Massachusetts). Ka oma raamatud – Romanovite perekonnaloost (koos John Curtisiga), Kremli sisevõitlustest Stalini ja Hruštšovi ajal (koos Vladislav Zubokiga), Vene eskaadri teekonnast Tsušima katastroofi ning Saksa-Vene sõja alguspäevadest – on Plešakov avaldanud väljaspool kodumaad ja inglise keeles. Vaadeldav teos ilmus 2005. aastal New Yorgis.

Autoritest veelgi erinevamad on nende raamatud. Pealkirja järgi otsustades näib, nagu peaks nende ühisosa üpris ulatuslikuks osutama. Tegelikult keskendub Lukacs Saksa-Vene sõja puhkemise põhjuste otsimisele, püüdes neid leida esmajoones läbi kahe diktaatori isiku. Raamatu esimene osa, mis kannab sisule viitavat pealkirja “Hitler ja Stalin”, hõlmab koguni 65 lehekülge, s.o peaaegu poole teose kogumahust. Teises osas kirjeldab autor sõja alguspäeva sündmusi Berliinis, Moskvast, Londonis ja Washingtonis. Kolmas osa keskendub kriisile, mille Saksamaa rünnak Kremli valandas, ning vaatleb seejärel sõja neid tagajärgi, mida ükski osapool ette ei näinud.

Loetletud põhiosadele järgnevad veel, nähtavasti viimasel hetkel lisatud, kümmekond lehekülge. Selles lisas analüüsib Lukacs 2005. aastal ilmunud David Murphy teoses (*What Stalin knew: the enigma of Barbarossa*) avaldatud Hitleri kirja Stalinile. Väidetavalt 14. mail 1941 kirjutatud laskitus on ääretult huvitav: Hitler kinnitab selles, et Saksa vägede koondumine Nõukogude Liidu piiridele omab ajutist iseloomu, kuid hoiatab Stalinit, et mõned Saksa kindralid võivad üritada olukorda oma huvides ära kasutada ja provokatsioonide vallandada; Hitler palub tungivalt Kremli provokatsioonideks mitte põhjust anda ning neile mitte vastata. Säärase kirja olemasolu seletaks hoobilt ühe olulisema probleemi, mis seoses Saksamaa kallaletungiga ikka ja jälle tõstatub: miks ei uskunud Stalin sõja puhkemise võimalusse ja hoiatas oma kindraleid provokatsioonide eest. Lukacs suhtub kirja autentsusesse eitavalt: tegemist olla võltsinguga, millel pole midagi ühist tegelikkusega.

Raamatu lõpetab lühiülevaade kasutatud dokumentidest, raamatutest ja artiklitest. Eriliselt on Lukacs esile tõstnud 1998. aastal Moskvas ilmunud 2-köitelist dokumentide kogumikku *1941 god*, tunnistades küll, et on lugenud sealt vaid mõningaid tema jaoks tõlgitud dokumente. Kuigi kasutatud allikate nimekiri on soliidne, ei pea Lukacs vajalikuks kasutada viitamist (üldse viiteid küll esineb, kuid väga vähe) – kas soovimatusest lugejat nendega koormata või arvates, et lugeja teab niigi, kust üks või teine seisukoht pärineb.

Erinevalt Lukacsi pöörab Plešakov põhitähelepanu puhtsõjalistele aspektidele, alates sõjalisest planeerimisest Punaarmees ning eriti piirilahingutele pärast Saksa-Vene sõja puhkemist. Tegemist ei ole siiski päris tavapärase sõjategevuse kirjeldusega, milliseid on ilmunud (ja küllap ilmub edaspidigi) hulgi. Plešakov ei püüagi anda ammendavat ülevaadet lahingutest kogu rinde ulatuses, vaid keskendub (tema arvates) kõige olulisematele lõikudele. Põhitähelepanu on pööratud Valgevenesse koondatud Punaarmee grupeeringu (Läänerinne) hävingule ja üsna põhjalikult vaadeldakse ka Ukrainas asunud väegrupi (Edelarinne) tegevust. Nõrgalt on kajastatud Balti riikide pinnal sõdinud Looderinne – seegi vähene tugineb rinde sideülevaade polkovnik Pavel Kurotškini mälestustele, jäädes seega ühekülgselt – ning hoopiski puuduvad Lõunarinne ja Põhjarinne.

Näibki, et ühe või teise rindelõigu olulisus Plešakovi jaoks tuleneb vähemalt osaliselt asjaolust, kas, kes ja kui palju on sealseid sündmusi oma mälestustes kajastanud. Nii tugineb raamatu kõige mahukam osa – 4. armee taandumislahingud Lõuna-Valgevenes (Bugilt Berezinani) – armee staabiülevaade polkovnik Leonid Sandalovi neljal mälestusteraamatul; Edelarinde põhjalõigus toimunud tankilahinguid kirjeldatakse aga nendes osalenud kindralite Dmitri Rjabõševi, Nikolai Poppeli ja Konstantin Rokossovski memuaaridele tuginedes. See ei tähenda siiski, nagu oleks tegemist subjektiivse ja põhjendamatu valikuga: kahtlemata etendas 4. armee Läänerindel olulist rolli ning tankilahingud Dubno-Lutsk-Rovno ruumis kujutasid enesest kõige ägedamaid võitlusi sõja algperioodil. Pealegi pole Plešakovi sündmuste rekonstrueerimisel tuginenud sugugi ainult nimetatud meeste mälestustele, vaid on kasutanud hulgaliselt teisi allikaid: uurimusi, publitseeritud dokumente ning ikka ja jälle mälestusi. Just viimased annavad esimeste sõjapäevade kirjeldamiseks hädavajaliku inimliku mõõtme.

Ka Plešakovi teose lõpetab valikbibliograafia – loetelu ligi kahesajast enamasti venekeelsest raamatust ja artiklist. Erinevalt Lukacsi on Plešakovi raamatus üsna rohkesti viiteid, mis suurendab käsitluse usaldus-

väärsust. Kahjuks on kasutatud viitamissüsteem sedavõrd tobe, et enamik lugejaid ei hakka viidete jälgimisega vaeva nägema.

Loomulikult tuleb iga uue raamatu puhul esitada ennekõike küsimus – kas ja mida see meie ajalooteadmiste või -teadvuse jaoks pakub. Seda puhku ei ole sellele küsimusele lihtne vastata – ikka seetõttu, et Teisest maailmasõjast on juba varem rohkesti kirjutatud.

Plešakov rikastab kahtlemata lugeja faktiteadmisi, seda vähemalt meil, sest eesti keeles sedavõrd detailseid kirjeldusi Saksa-Vene sõja alguspäevade kohta varem polnud. Muus osas on uudsust raskem leida, sest pea kõigest on juba räägitud – Punaarmee juhtkonda laastanud stalinlikust terrorist, Punaarmee ümberrelvastamise venimisest ja sõjalistest ettevalmistustest, MRP-st tulenenud Vene-Saksa sõjalisest, poliitilisest ja majanduslikust liidust, Hitleri diplomaatilisest ponnistustest suunata Stalinit itta, luureandmete täielikust eiramisest Kremli tippjuhtide hulgas, sõja puhkemise järgselt Stalinit tabanud vapustusest jne. Asjatundliku lugeja jaoks leidub raamatus küll ka nendes “vanades asjades” mitmeid nauditavaid uudseid nüansse, seletusi ja tõlgendusi, kuid neid suhteliselt väikeseid detaile siinkohal esile tuua oleks liiast.

Lukacs seevastu ei üritagi tuua käibesse uusi fakte, vaid pigem püüab mõjutada lugejate teadvust, pakkudes rohkesti hinnanguid ja tõlgendusi. Ning see on juba lugeja asi, kas ja kuivõrd ta need omaks võtab. Hinnangulised tõlgendused astuvad lugeja ette juba teose avalehekülgedel. Nii väidab autor, et 22. juuni 1941 oli Teise maailmasõja olulisimaks pöördepunktiks, kuna just see määras sõja saatuse: “nimelt ei oleks Inglise-Ameerika liit, hoolimata kogu tema hiigelsuurest materiaalsest, finantsilisest, tööstuslikust ja isikkoosseisulisest üleolekust, suutnud tegelikult Hitleri Saksamaad alistada ilma Venemaata” (lk 13–14). Küllap jääb enamik lugejatest pärast sellist kategoorilist tõdemust ootama selgitusi, kuid ainuüksi ootuseks see jääbki, selgitusi ei anta. Vaid raamatu lõpus pöördub autor sama väite juurde korraks tagasi ja vihjab Churchillile, kes olevat olnud veendunud, et ilma venelasteta “ei suuda lääneliitlased Hitleri Saksamaad alistada ega maailmasõda võita” (lk 119).

Järgmine irriteeriv väide ei lase end kaua oodata ning on kokkuvõetav sõnadega: Hitler oli hullem kui Stalin. Alustuseks ütleb Lukacs küll, et väitlus teemal, kumb oli suurem mõrtsukas, on mõttetu. Kuid kohe seejärel asub ta seisukohale, et natside ja kommunistide kuritegudest kõneldes polevat määrav hukatute koguarv, vaid hoopis tapatöodes osalenud rahvaste üldkultuuriline tase. Kuna Hitleri võimu alla langenud sakslased olid maailma kõige haritum rahvas, Stalini valitsetavad rahvad pol-

nud seda aga teps mitte, siis “olid Hitleri fanatism ja brutaalsus ning tema käsul sakslaste poolt toime pandud massilised hukkamised šokeerivamad ja ootamatamad kui Stalini käsul tema käsilaste poolt toime pandud metsikused ja mõrvad” (lk 49). Jääb üle vaid nõustuda – kindlasti olid Hitleri teod šokeerivamad ja ootamatamad, seda enam, et need leidsid aset otse Euroopa südames, mitte kaugetel, tundmatutel ja metsikutel Sarmaatia väljadel. Hoopis iseküsimus on aga see, kas saab taolist seisukohta lugeda piisavalt kaalukaks, selgitamaks välja kumb oli halvem (ja kas sellisel võrdlusel üleüldse mõtet on). Hiljem toob Lukacs oma arvamuse tõestuseks veel teisegi argumenti: Hitleri võit Stalini üle tähendanuks seda, et “Hitler oleks muutunud sama hästi kui võitmatuks – mitte küll igavesti, aga piinavalt pikaks ajaks” (lk 125). See seondub otseselt juba varem mainitud väitega, et Venemaata poleks olnud võimalik Hitlerist jagu saada.

Mõistagi teab Lukacs suurepäraselt, et maailmas leidub tema oma-dele vastupidiseid seisukohti ning üritab seetõttu neid (vähemalt osaliselt) kahtluse alla seada. Vastuseks neile, kes väidavad, et kommunism oli sama halb kui rahvussotsialism, deklareerib Lukacs: “jah, osa inimeste puhul küll õige, aga teiste puhul mitte” (lk 126). Neile aga, kes leiavad, et Saksamaa oli Euroopa peamine kaitsevall kommunismi ja Nõukogude Liidu vastu, tuletab ta meelde, et “1939. aastal oli Hitler see, kes aitas kaasa Nõukogude impeeriumivõimu taastulekule Ida-Euroopasse” (lk 30). Üldjoontes tuleb taoliste hinnangutega loomulikult nõustuda. Mõneti kummastav näib vaid asjaolu, et Lukacs ei meenuta sõnagagi teistpidist kaasaabi: seda, kuidas Stalin omaltpoolt aitas levitada natsismi, luues soodsad eeldused Hitleri vallutuskäikudeks.

Suurt tähelepanu pöörab Lukacs küsimusele, kas ja kuivõrd juhindusid Hitler ja Stalin oma tegevuses natsionaalsotsialistlikust ja kommunistlikust ideoloogiast. Seejuures jõuab ta järeldusele, et mõlemad diktaatorid olid esmajoones riigimehed, mitte omaenese demagoogiast pimestunud ideoloogid.

Eriti selgelt ilmnevat see Stalini puhul. Lukacsi hinnangul ei olnud Stalin mitte mingil juhul “äärmusliku marksismi fanaatiline dogmaatik”. Kui tema võimu algusaegadel oligi kommunistlikul ideoloogial veel mingi ülekaal riigi huvide ees, siis 1939. aastaks oli Stalinist saanud riigimees, kes seadis esiplaanile oma impeeriumi vajadused. Tõsi, Stalin riigimehena erines oluliselt selle sõna tavapärasest (euroopalikust) mõistest, kuna ühendas eneses “kaukaasia suguharupealikut ja tsaariks tõusnud talupoega”, kuid kindlasti ei olnud selles kombinatsioonis kohta dogmaatiku jaoks.

Hitleri puhul on Lukacs veidi kõhklevam. Ta kinnitab küll veendunult, et ka Hitleri “riigijuhtimiskaalutlused olid olulisemad kui ta ideoloogia”, kuid möönab samas, et mõningal määral lasi Hitler end siiski ideoloogiast tagant kihutada. Tõestamaks riigi huvide domineerimist Hitleri tegevuses, toob Lukacs esile kolm vaieldamatut tõsiasja: esiteks jätkusid diplomaatilised suhted Berliini ja Moskva vahel – vähendatud mahus, kuid rutiinsel kujul – ka pärast 1933. aastat, mil saksa propaganda vahutas vihast kommunismi vastu; teiseks ei tundnud Hitler oma esimesi agressiivseid samme astudes vähimatki huvi Venemaa vastu ning see huvi tekkis alles hiljem, kui lääneriigid hakkasid otsima liitu Staliniga; kolmandaks ei takistanud ideoloogilised vastuolud Kremliga MRP sõlmimist. Kuigi Lukacs ise seda ei maini, kehtivad nii esimene kui kolmas fakt samal määral ka Stalini puhul. Lisaks andvat Stalini riigimehelikkusest tunnistust veel tõsiasi, et Stalin polevat tahtnud suurde sõtta sekkuda, vaid lootnud oma impeeriumi piire laiendada kas väljapressimiste abil või siis pärast kapitalistlike riikide omavahelist suurt sõda, mil kõik selle osapooled on üksteist välja kurnanud.

Kui esmapilgul võib jääda arusaamatuks, miks on vaja rõhutada riigi huvide prevaleerimist ideoloogiliste kaalutluste üle, siis Lukacsi järgmisi väiteid lugedes saabub selgus. Nimelt leiab Lukacs, et Hitleri sihiks 1941. aastal polnud üldsegi stalinliku Nõukogude Liidu lõplik hävitamine, vaid hoopis Suurbritannia purustamine ning Venemaa jäi pooljuhuslikult teele ette. Lukacs selgitab olukorda nii: pärast Prantsusmaa vallutamist takistas Hitleri ainuvõimu kehtestamist Euroopas üksnes Suurbritannia; üksijäänud britid ei oleks suutnud kuigi kaua Saksamaale vastu seista; seni oli neid olulisel määral aidanud lootus Venemaa ja Ameerika abile; kui üks neist lootustest kokku variseks, siis langeks põrmu ka Briti impeerium; kuna Ameerika oli liiga kaugel, mistõttu tema purustamine osutus (lähiajal) võimatuks, siis järelikult tuli hävitada Venemaa – “siis kustub ka Inglismaa lootus” ja britid on sunnitud rahu tegema. Seega oli sõda Nõukogude Liiduga vaja üksnes Suurbritannia alistamiseks! Muidugi tunnistab Lukacs nii antikommunistlike ja russofooblike elementide kui ida-alade suhtes ekspansionistlike sihtide esinemist Hitleri varasemates seisukohtades, sh *Mein Kampf*’is, kuid kinnitus, et 1939. aastaks olid Hitleri vaated teisenenud (dogmaatikust sai riigimees), lubab kõik varasema üheainsa käeliigutusega eemale heita.

Veelgi olulisem on Lukacsi jaoks Stalini riigimehelikkuse rõhutamine, sest just sellest kujuneb peamine argument tema järgmisele kategoorilisele väitele: Stalin “ei tahtnud sõda Saksamaaga, ta ei tahtnud Hitleriga

sõdida, hoolimata kõigest Saksamaa eelseisva kallaletungi kohta tulva-vaist tõendeist; ta ei uskunudki, et Hitler teda ründab, sest ta ei suutnud ega tahtnudki seda uskuda” (lk 15). Nüüd on Lukacs jõudnud oma põhiteesi: süü Saksa-Vene sõja vallandamises lasub ainuüksi Hitleril ning kõik aastakümnete jooksul ikka ja jälle kuuldavale tulnud jutud sellest, kuidas Stalin kavatses rünnata Saksamaad ja hõivata suure osa Euroopast ning need plaanid nurjas üksnes Hitleri preventiivne löök, on paremal juhul asjatundmatute sonimine ning halvemal juhul Hitleri apologetide teadlik ja tahtlik ajaloovõltsing.

Paraku kasutab Lukacs oma seisukoha tõestamiseks kaunis kaheldava väärtusega võtteid. Alustuseks tõdeb ta, et väide preventiivlöögist pärineb “Hitleri austajalt” David Irvingilt (Irving sai laiemalt tuntuks 2006. aastal, mil Austria kohus mõistis talle vanglakaristuse seoses holokausti eitamisega) ning seostab tema väidet toetanud uurijad (Joachim Hoffmann, Mihhail Meltjuhhov, Ernst Topitsch jt) “Nõukogude ülejooksiku” Viktor Suvorovi ja “väga kahtlase väärtusega endise salaluuretöötaja” Pavel Sudoplatoviga. Taolised epiteedid teenivad väga selget eesmärki: veenda lugejaid nii eelmainitud autorite kui ka nende seisukohtade ideoloogilises kallutatuses.

Seejärel deklareerib Lukacs: “Niisugust plaani [Punaarmee rünnakuplaani] ei ole olnud. Selles on nüüd üksmeelne enamik tõsiajaloolasi” (lk 68). Sellele kinnitusele ei järgne aga autoriteetsete ajaloolaste loetelu ega nende argumentide tutvustust, vaid üksnes viide Moskvas ilmunud dokumendikogumikule, milles väidetakse, et Stalin lükanud 15. mail 1941 tagasi Nõukogude Liidu kaitserahvakomissari Semjon Timošenko ja Punaarmee kindralstaabi ülema armeekindral Georgi Žukovi rünnakuplaani. Nimetatud kogumiku koostajate ja eriti toimetuskolleegiumi liikmete nimekiri on tõepoolest üsna pikk ja muljetavaldav, kuid oleks siiski liialdus kinnitada, et tegemist on “tõsiajaloolaste enamikuga”. Muid tõestusi Lukacs oma deklaratiivsele avaldusele ei paku; kui mitte lugeda tõestuseks asjaolu, et Nõukogude Berliini saadik Vladimir Dekanozov seisis 1. mai paraadi ajal mausoleumi tribüünil Stalini kõrval.

Lukacsi seisukohad ei üllata. Ta on juba varasematest aastatest tuntud kui David Irvingi ja Viktor Suvorovi üks kõige käremeelsemaid opponente, kelle ülemaailmselt tuntud nime ja autoriteeti kasutasid omal ajal meelsasti ära Suvorovi materdajad Venemaal. Paraku näib Lukacs kinni olevat vaid ühes: kuna arhiividest pole leitud Stalini allkirjaga rünnakuplaani, siis järelikult polnud taolist kava olemaski (kuigi ta teisel rõhub: “ajalugu ei koosne tervenisti dokumentidest”). Kaudsetele tõenditele

ei pööra Lukacs mingit tähelepanu ega ürita neid ka muude asjaoludega selgitada. Jättes kõrvale küsimuse sellest, kas Stalin kavandas pealetungi või mitte, tuleb tõdeda, et käesolevas raamatus ei mõju Lukacsi seisukohad veenvalt.

Just küsimus preventiivsõjast on Lukacsi ja Plešakovi raamatute suurimaks vastuoluks. Erinevalt Lukacsi on Plešakov täiesti veendunud, et Stalin kavandas 1941. aasta suvel sõjakäiku läände ning selle hoidis ära üksnes Hitleri rünnak. Kaks esimest peatükki Plešakovi raamatust ongi pühendatud selgitustele, miks ja kuidas tekkis Stalinil rünnakuplaan. Siinkohal läheks pikale Plešakovi seisukohti refereerida, seda enam, et mingeid kardinaalselt uusi avastusi neis ei ole. Peasjalikult rõhutatakse varemgi esile toodud kaudseid tõendeid: Punaarmee isikkoosseisu suurendamine, armee kiirendatud ümberrelvastamine, sõjatööstuse plahvatuslik arendamine, Punaarmee grupeeringute paigutus sõja eel ja järjest uute väegruppideloomine, kindlustatud rajoonide, lennuväljade ja ladude asetamine riigipiiri vahetusse lähedusse jne. Kuna aga Plešakov, taas erinevalt Lukacsi, ei piirdu oma seisukohtade deklareerimisega, vaid püüab neid ka põhjendada, viidates mitmetele varasematele uurimustele ja publitseeritud dokumentidele, siis jätab tema raamat selleski osas usutavama mulje.

Lõpetuseks peaks esitama küsimuse, kui usaldusväärsed on mõlemad raamatud tervikuna. Plešakovi teose kohta ütleb John Lukacs ülima kategoorilisusega: “läbinisti vigane” (lk 110). Plešakovi lugedes konkreetseid eksimusi siiski silma ei torka ning kuna ka Lukacs ei võta vaevaks selgita, milles vigasus seisneb, siis tuleb arvata, et ta ei pea silmas mitte faktivigu, vaid Plešakovi üldkontseptsiooni – esmajoones Stalini rünnakuka – mida Lukacs ei aktsepteeri.

Kuigi Lukacsi on kiitnud ülemaailmselt tuntud isikud ning meilgi on teda peetud “Ida-Euroopa reaale hästi tundvaks uurijaks”,² torkavad tema raamatus silma mõned eksimused, mida – olgugi need suhteliselt vähe- tähtsad – sellise kaliibriga autorilt ei ootaks.

Lukacsi sõnul oli Baltimaades 14. juunil 1941 teostatud massilise küüditamisaktsiooni taga siseasjade rahvakomissari Lavrenti Beria erimeelsus ja isetegevus. Erinevalt Stalinist olevat Beria jõudnud juuni alguseks veendumusele, et Saksamaa ründab lähiajal Nõukogude Liitu ning andnud seetõttu korralduse küüditada “Balti rahvaste “ebakindlad elemendid”” (lk 76). Ometi on ajalookirjandusest hästi teada, et küüditamine sätestati mai keskel antud ÜK(b)P Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu ühismäärusega ega olnud ühe mehe isetegevuse tagajärg (polekski usutav,

² Sergei Stadnikov, “John Lukacs, Juuni 1941: Hitler ja Stalin”, *Eesti Ekspress*, 1.03.2007.

et keegi toonases Kremli võimuladvikus võinuks üldse säärast isetegevust arendada). Selle möödalaskmise kõrval on juba suhteliselt tähtsusetu, et Lukacs eksib ka küüditatute arvus, ja õige suurelt.

Segadus valitseb Saksamaa liitlaste sõtta astumise osas. Lukacs nimetab Soomet 22. juunil Venemaale sõja kuulutanud riikide seas (lk 117). Ungarlasena teab Lukacs, et Ungari alustas sõda Nõukogude Liidu vastu Saksamaast viis päeva hiljem, kuid poleks nagu kuulnudki, et Soome toimis samuti (isegi ajend oli sama). Lisaks seab ta kahtluse alla Ungari-Nõukogude Liidu sõja ajendi, arvates, et Ungari linna ei rünnanud mitte punakotkad, vaid tegemist oli Saksa-Ungari ühise provokatsiooniga. Ilmselt sobib see versioon paremini raamatu üldkontseptsiooniga, mille kohaselt Stalin oli süütu ohver.

Lukacs väidab, et Moskvas moodustati 23. juunil Kõrgema Ülemjuhatuses Peakorter ning samast päevast sai selle esimeheks ja ühtlasi Punaarmee ülemjuhatajaks Stalin (lk 107). Ometi ei tohiks olla saladus, et 23. juunil loodud Ülemjuhatuses Peakorteri esimeheks sai marssal Timošenko ning see kõrge ametipost läks Stalinile alles 10. juulil, mil Ülemjuhatuses Peakorter reorganiseeriti Kõrgema Ülemjuhatuses Peakorteriks. Vastavad dokumendid sisalduvad muuhulgas ka dokumendikogumikus *1941 god*, mida Lukacs teisel agaralt kasutab.

Lõpuks tekitab hämmingut Lukacsi üsna vaba suhtumine dokumentidesse. Nii tsiteerib ta Hitleri kirja Mussolinile 21. juunist 1941: “See partnerlus Nõukogude Liiduga, hoolimata kõige siiramatest püüetest jõuda pingete lõpliku lahenemiseni, on mind tihti rängalt rõhunud, sest kuidagi tundus mulle ikka, nagu oleksin katkestanud sidemed kogu oma päritoluga, oma arusaamade ja varasemate kohustustega. Olen nüüd õnnelikult neist hingedest vabanenud” (lk 46). Tänu raamatu tõlkijale on joonealusesse viitese lisatud väljavõtte originaalist, mis erineb oluliselt eelpool esitatust: “Das Scheiß-Zweckbündnis mit den Bolschewiken hat mir immer gestunken, wissen sie. Jetzt, wo ich endlich auf die Schweine dreinschlagen kann, bin ich wieder mit mir selbst und der Welt zufrieden. [Teate, ma ei suutnud taluda seda neetud pragmaatilist liitu bolševikega. Nüüd, kus ma lõpuks ometi saan neid sigu maha nottima hakata, tunnen ma end jälle iseendana ning võin maailmaga rahule jääda.]”.